

Kerstfeest: een feest met diepe wortels

Geboortefeest

Omstreeks het begin van onze jaartelling vierden de Grieken en Romeinen de geboortefeesten van heersers en andere belangrijke mensen. Als feestdag kozen ze niet altijd de kalenderdag van de geboorte, zelfs niet wanneer die hen bekend was. Meestal zochten ze er een symbolisch belangrijke dag voor uit. De christenen wilden niet zoveel weten van 'verjaardagsfeesten'. Ze zagen in deze 'heidense' gewoonte een overschatting van de geboorte. Het woord voor 'geboortedag' (*natalis*) verbonden ze met de sterfdag, omdat die dag het geboortemoment van het eeuwige leven betekende. Hun belangrijkste feest was Pasen, het feest van de totale verlossing, door Christus gebracht.

De geboortedatum van Jezus waren de eerste christenen al snel vergeten. De evangelisten, die ons over Jezus' leven vertellen, noemden zelfs niet de maand of de dag waarop hij geboren werd. Lukas vertelde alleen, dat er ten tijde van Jezus' geboorte herders met hun kudden in het veld waren. Dat was in Palestina het geval van begin april tot november. Jezus zal dus niet op 25 december of op 6 januari geboren zijn.

Andrea Mantegna (1430/31-1506): Aanbidding door de herders, omstreeks 1450, tempera, van hout op linnen overgedragen, 40x55,5 cm. The Metropolitan Museum of Art, New York.

Pas aan het einde van de 2^e eeuw gingen christenen vragen naar de datum van de geboorte van Jezus, mede om het tijdstip van het door hen begeerde wereld einde en de 'wederkomst van Christus' vast te kunnen stellen. Ze maakten allerlei berekeningen. Sommigen kwamen uit op 24/25 april, anderen op 28 maart of 20 april, weer anderen op 25 of 29 mei.

De 25^e december en de 6^e januari

Kerkvader Origenes (ca.185-254) verzette zich tegen geboortefeesten. Hij zei: 'Ik vind nergens in de Schriften een man die zijn verjaardag vierde en rechtvaardig was'. Toch maakte paus Hyginus in Rome in 137 de geboorte van Christus tot een plechtig feest. In 221 opperde een prominente Romeinse bekeerling, stafofficier Julius Africanus (160-240), dat het goed zou zijn om binnen de hele kerk de geboorte van Christus officieel te gedenken en wel op 25 december. Hij kreeg bijna de hele kerkleiding over zich heen. Niet zozeer vanwege zijn voorstel om de verjaardag van Jezus te vieren (door de toevloed van Romeinse bekeerlingen kwam ook onder christenen het vieren van verjaardagen steeds vaker voor), maar vanwege de datum: tijdgenoten vierden op die dag de geboorte Mithras.

Omstreeks het jaar 330 begonnen christenen te Rome op 25 december het kerstfeest te vieren. Het ging hen hierbij niet om het herdenken van een geboortedatum, maar om het vieren van het heil dat hun deel was door de komst in deze wereld van de mensgeworden Zoon van God.

Voor christenen in Egypte en in Jeruzalem was aan het einde van de 4^e eeuw 6 januari de vierdag van de doop van Christus. De doop zagen ze als het moment van zijn geboorte. (Een groep christenen, de adoptianen, geloofden dat Jezus bij de doop als zoon van God geadopteerd was). Beide data, 25 december en 6 januari, waren niet willekeurig gekozen.

Het feest van de onoverwinnelijke zon

Voor de Romeinen van de 3^e en 4^e eeuw was 25 december de dag van de winter-zonnewende, de *natale solis invicti* (= de geboortedag van de onoverwonnen zon). De zon in zijn milde warmte en verschrikkelijke schroeikracht, hoogverheven en op aarde zo machtig, was voor de mensen in het oosten al eeuwenlang een symbool bij uitstek voor God: geestelijk en tastbaar, alles aanschouwende en door niets overheerst; overwinnaar van de duisternis.

Bekend uit de Indische Veda's en uit de Perzische Avesta is de arische lichtgod Mithras. De hellenistische wereld identificeerde Mithras met de zonnegod Helius. De Perzische Mithrasdienst drong in de 1^e eeuw v. Chr. in het Romeinse rijk door, maar verbreidde zich er pas op grote schaal sinds het einde van de 1^e eeuw na Chr., met name in Rome zelf en in de militaire grensposten van het rijk. Velen lieten zich inwijden in de mysteriën van Mithras om aan 'wedergeboorte' deel te krijgen en te behoren bij hem die de antigoddelijke machten vernietigd had.

De Mithrascultus vormde een ernstige bedreiging voor het opkomend christendom. De verhalen over Mithras leken veel op die over Jezus: Mithras was geboren in een stal en wel uit een maagd; drie koningen waren erbij aanwezig; tijdens zijn leven genas hij zieken en voor zijn opstijging ten hemel had hij een 'laatste avondmaal' met twaalf volgelingen. Christenen claimden dat Jezus het eeuwige licht is dat de strijd aanbindt met het duister, de aanhangers van de Mithrascultus claimden dit voor Mithras. Evenals de Mithrascultus was het jonge christendom strikt monotheïstisch: dat er naast de eigen God andere goden zouden bestaan, werd ontkend of minstens bestreden. Het leek of de Mithrascultus zou zegevieren. Onder keizer Aurelianus kreeg Mithras de status van rijksgod. Na zijn

Mithras doodt een stier. Een zoroastrische Pahlavitekst zegt dat het offer van de stier Hudajos en het rituele opeten van zijn vlees een mogelijkheid biedt om de god van het kwaad en van de duisternis, Ariman, te overwinnen.

overwinning bij Palmyra in 274 wilde de keizer één feest voor heel het Romeinse rijk. Hij liet zijn oog vallen op het populaire Mythasfeest op 25 december: het feest van de onoverwonnen en onoverwinnelijke zon. De zon was in zijn ogen en in die van latere keizers vooral het teken van de keizerlijke macht die de vrede in het rijk garandeerde en de duistere schaduwen van de invallen van de barbaren steeds weer glansrijk verjoeg. Zoals de zon niet voorgoed kon ondergaan, zo ook niet het keizerschap en daarom evenmin het menselijk leven. Het onsterfelijke, altijd terugkerende licht en de overwinning van dit licht op de duisternis, was iets om te vieren.

De 25^e december valt vrijwel samen met de winterzonnepunt. De zon heeft dan weliswaar haar kracht verloren, maar is in werkelijkheid onoverwinnelijk; ze zal dan ook weldra weer toenemen in kracht en glorie. Ze beschrijft dan weer, gezien vanaf de aarde, een steeds hogere baan aan de hemel. Als gevolg hiervan worden de dagen langer. Mensen die dicht bij de natuur leefden, ervoeren de zonnepunt als een ontzagwekkende gebeurtenis. Op de dag van de zonnepunt bleken licht en leven sterker dan de machten van de duisternis die tot de ondergang leiden. Ze waren blij met dit nieuwe begin, wensten elkaar er geluk mee en legden vermoedelijk bij wijze van goede voornemens allerlei geloften af.

Toen het christendom, dankzij de gunsten van keizer Constantijn (in 313) tot de heersende godsdienst was geworden en de mensen zich in drommen aansloten bij de kerk, kozen christenen 25 december als dag voor hun feest van de *natalis Christi* (= de geboortedag van Christus) en bouwden ze hun kerken in Rome boven op de plaatsen waar eens de Mithrasdienaren zich hadden laten inwijden. In plaats van de zon die licht en leven brengt te vereren, aanbaden ze Jezus Christus als de *Sol Iustitiae* (= de Zon van de gerechtigheid) die het ware licht en leven is voor heel de mensheid. Ze vierden, dat de Zoon van God in de wereld gekomen en mens geworden was. In 324 verbood de keizer alle offers en rituelen van de Mithrasreligie.

Kerstfeest verdrong het joelfeest

De Germanen vierden hun zonnepuntfeest (het 12-daagse joelfeest) van omstreeks 25 december tot omstreeks 6 januari. (Godsdienstige feesten begonnen ze bij volle maan). Wellicht had het joelfeest een dubbel karakter: dat van dodenherdenking en dat van vruchtbaarheidsfeest. De Germanen geloofden, dat de geesten van de voorouders tijdens het joelfeest in de kring van de overlevenden terugkeerden om aan de feesten deel te nemen. Daarom zetten ze eten voor hen neer. Joel betekent wiel. Daarmee wordt de zon bedoeld, als vurig rad. Twaalf nachten rustte de zon en moesten ook de mensen rusten. Geen spinnewiel mocht snorren, geen wapen worden opgeheven; het vee was veilig in de stal en de wintervoorraad geborgen. Er was nu tijd voor bezinning op het leven en om orde op zaken te stellen. Tijdens het joelfeest werd er een feestmaal gehouden, waarbij de mooiste herfstvruchten en het beste deel van het geslachte varken werden opgegeten. Het joeloffer werd gebracht en het joelvuur ontstoken.

Toen het christendom de godsdienst van de Germanen verdrongen had, kwam in de plaats van het joelfeest het kerstfeest. In Scandinavische talen is joel nog het woord voor kerstfeest, zoals *yule* in het Schots en *youlu* in het Fins.

Het feest van epifanie

In het oosten, met name in Egypte, vierden christenen vanaf de 3^e eeuw in de nacht van 5 op 6 januari de geboorte van Jezus Christus, en op 6 januari zijn doop. Ze noemden dit feest *epiphaneia* (Dit Griekse woord duidde de verschijning, de openbaring, de machtsvertoning van een godheid aan; het sloeg in het bijzonder op de 'seizoengoden', dat wil zeggen op de machten van vruchtbaarheid en vegetatie die een gedeelte van het jaar hun invloed doen gelden, maar een ander gedeelte afwezig zijn). Epifanie werd uitbundig gevierd. De gedachte van het licht speelde daarbij een grote rol. Het feest heeft wellicht invloed ondergaan van drie feesten die in die dagen bij de mensen bekend en geliefd waren.

Rond het begin van onze jaartelling werd in Alexandrië, de hoofdstad van Egypte en een belangrijk geestelijk centrum, een feest van *Aioon* gevierd. (Aioon betekent letterlijk: eeuw, eeuwigheid; Aioon was de in Alexandrië bijzonder populaire Hellenistische god die het eeuwige licht vertegenwoordigde).

In de nacht van 5 op 6 januari trokken gelovigen naar het onderaardse heiligdom van Kore; ze droegen het godenbeeld rond en hoorden de woorden: 'Heden in dit uur heeft Kore (de jonge vrouw) Aioon gebaad'.

Er was nog een heel ander feest op de 6^e januari: een feest aan de Nijl. Op die dag zou namelijk de Nijl, waaraan het land zijn vruchtbaarheid en welvaart dankte, zijn wonderwerking hebben gekregen. Tenslotte stond op 6 januari de cultus van de wijngod Dionysus centraal. Deze god zou water in wijn hebben veranderd. Deze drie feesten zouden door de christenen van lieverlee zijn opgeëist en overgenomen voor hún God Christus. Vandaar de verbinding op het feest van epifanie van de drie elementen: het gedenken van de geboorte van Jezus, van zijn doop in de Jordaan en van het wonder te Kana, waarbij hij water in wijn veranderde.

Oost en west

Omstreeks 350 hadden het oostelijk en westelijk deel van de kerk elk hun eigen datum voor het geboortefeest van Christus. In de jaren na 370 vond een geleidelijke uitwisseling, overname en vermenging plaats. Dat ging niet bij besluit van de een of andere kerkvergadering. Het gebeurde in de gemeenten, zij het dikwijls niet zonder verzet. (In Antiochië in 374, in Constantinopel in 380, in Alexandrië in 430 en in Jeruzalem in 547). Zo rond het midden van de 5^e eeuw hadden alle christenen in oost en west (op enkele uitzonderingen na) 25 december aanvaard als datum om de geboorte van Christus te vieren en 6 januari om aanbidding door de wijzen en zijn doop te gedenken. Het Concilie van Tours maakte in 567 de periode tussen 25 december en 6 januari tot een 'heilig festival'. Daarmee sloot het aan bij het twaalfdaagse feest (*Dodekahèmeron*) dat al eerder in de Byzantijnse kerk was aangenomen. Ook sloot het aan bij het Germaanse joelfeest dat in precies dezelfde tijd gevoerd werd.

In 1549 werd in het Westen de Gregoriaanse kalender ingevoerd. Omdat de meeste oosterse kerken de Juliaanse tijdrekening aanhielden, is bij hen sindsdien het kerstfeest twee weken later dan in de westerse kerken.

© Leen den Besten
Zevenaar, 1 mei 2006

Paolo Veronese (1528-1588): De doop van Jezus.